

A FELSZABADULÁS UTÁNI TANÜGYIGAZGATÁS ELSŐ TÍZ ÉVE

A második Ukrán Front főerői 1944. október 6-án Arad körzetéből indították meg támadásukat Észak-Erdély és a Tiszántúl felszabadítására. Ez az ún. „debreceni hadművelet” több mint három hétig tartott s fordulópontot idézett elő hazánk életében. Amikor a Tiszántúl felszabadult, Magyarország területének jelentős részén még tombolt a fasizmus, pusztított a háború. A felszabadított területeken viszont megindult az élet, megkezdődött a háború sújtotta sebek gyógyítása, a gazdasági élet helyreállítása. A kibontakozó demokratikus tömegmozgalmat és az élet megindulására irányuló erőfeszítéseket a szovjet katonai parancsnokságok mindenhol maradéktalanul támogatták. Így többek között szorgalmazták az iskolák megnyitását, az oktatás megindítását, sőt a tanügyigazgatás újjászervezését is.

A felszabadult területeken, a hivatalos tanügyigazgatás kiépülése előtt több helyen külön társadalmi bizottságok alakultak azzal a céllal, hogy az iskolák megnyitását elősegítsék, kibontakozó munkájukat koordinálják. Makón, ahol a város iskoláit október 19-én, az egész felszabadult országrészben elsőként nyitották meg, a helyüket elhagyó iskolaszéki tagok, az elszaladt állami és egyházi főhatóságok pótlására és jogköreinek helyettesítésére megszervezték a *Makói Közoktatási Bizottságot*. Ez a szervezet intézte a város iskoláinak összes ügyeit még a tavaszi hónapokban is. *Nyíregyházán* 1944. december közepén a *Tanintézetek és Pedagógusok Kollégiumát* alakították meg, amely hármas célt tűzött maga elé: 1. az iskolák együttműködésének biztosítását, 2. az iskolán kívüli népművelés kézbe vételét, 3. a pedagógusok érdekképviseletét és ellátásuknak biztosítását. Ez a célkitűzés magába foglalta a közművelődés kibontakozásának valóságos programját. *Szentesen* 1945 januárjában, *Jászapatiban* április 11-én a nemzeti bizottság saját hatáskörében külön *iskolafelügyelő bizottságot* hozott létre az oktatás demokratikus szempontok szerinti felülvizsgálata és ellenőrzése céljából.

A *Debreceni Nemzeti Bizottság* 1945 elején a tankerületi főigazgatósággal együttműködve *Nevelési Tanács* felállítását határozta el. A Tanács célja az volt, hogy közelebb hozza egymáshoz a „társadalmat és az iskolát, az iskolai kérdésekben érvényesítse a társadalom szempontjait, a társadalmiakban pedig az iskoláét”. A debreceni tankerületben az első között — 1945 márciusában — alakult meg a *Mezőtúri Nevelésügyi Tanács*, majd a városi és járási szervezetek egymás után hívták életre e koordináló testületeket. Ezek a tanácsok autonóm szervként alakultak, nem avatkoztak be az iskolák belső életébe. Működésük során ellenőrizték a felsőbb hatóságok rendelkezéseinek végrehajtását, segítették a tanítás tárgyi-személyi feltételeinek biztosítását, szorgalmazták a nevelők átképzésének és továbbképzésének ügyét, s általában nagyobb társadalmi bázist igyekeztek biztosítani az iskolai munkához.

Hazánk felszabadult területein az iskolákat elsőként Csongrád, Békés, Bihar, Hajdú, Szatmár-Bereg, Szabolcs, Szolnok megyékben nyitották meg, a legtöbb helyen meg sem várva a felsőbb szervek hivatalos utasítását. 1944. október 19-én szabadult fel a Tiszántúl központja, Debrecen. A város vezetői többek között a tanügyigazgatás újjászervezését is napirendre tűzték. 1944. november 18-án RÉVÉSZ Imre református püspököt mint egyik legnagyobb iskolafenntartó főhatóságot kérték fel, hogy a törvényes magyar kormány megalakulásáig a tankerületi főigazgatói és tanfelügyelői ügykör vezetését vállalja el. RÉVÉSZ Imre november 20-ára értekezletet hívott össze, ahol kimondták a két tanügyi hivatal megalakulását és átmeneti együttműködését, s egyben megválasztották a legfontosabb ügykörök szakelőadóit.¹ A hivatal tisztviselői legfontosabb feladatuknak tekintették az iskolák újraindulásának elősegítését, és olyan elvek kidolgozását, amelyek az új iskola tartalmi munkáját fő vonalaiban meghatározzák.

RÉVÉSZ Imre főigazgató december 1-én adta ki „Bizalmas Utasítás”-át a tankerület nevelői számára, amelyben az új élet felé induló magyar iskola munkájának elvi alapvetését vázolta fel. Az utasítás első része általános elveket tartalmazott, leszámolt a múlttal, körvonalazta az eljövendő új magyar életet és ennek megfelelően a nevelési elveket. Ezt követően a nevelők felelősségteljes feladatait, majd az iskolai munka megújulásának feltételeit taglalta. Utalt az egyes tárgyak tartalmának és szellemének megváltoztatására, a haladó hagyományok megbecsülésére, felhívta a figyelmet a fasiszta, irredenta, fajgyűlölő szellemű neveléssel való szakításra.

A második rész metodikai kérdésekkel, az egyes tárgyak főként az irodalom és történelem anyag kiválasztásával s annak közlése szempontjával foglalkozott. Olyan feladatokat fogalmazott meg és állított a nevelők elé, amelyet magyar nevelőnek több évtized óta nem adtak. Az Utasítás végül is megállapította: „... a mi kötelességünk, hogy kemény önnevelés árán egymást buzgón és önzetlennül támogatva, úttörői legyünk egy jobb és valóban szabad Magyarországnak.”² Tehát az Ideiglenes Nemzeti Kormány megválasztása előtt a debreceni főigazgatóság kialakította azokat a főbb alapelveket, amelyek nagyban elősegítették az iskolai élet megindulását és a tartalmi munka kibontakozását a tankerület egész területén.

Hazánk földjén még dörögtek a fegyverek, még folyt a felszabadító hadművelet, amikor 1944. december 21–22-én Debrecen lett ismét a nemzetgyűlés színhelye és itt rakták le a demokratikus Magyarország alapjait az egybegyűltek. Az Ideiglenes Kormány kultuszminisztere gr. TELEKI Géza lett, akit a Debreceni Nemzeti Bizottság delegált az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. Teleki részvételét a Kormányban a népi demokratikus forradalom erőinek az a politikája tette lehetővé, amely a náci Németország és fasiszta-nyilas csatlósai elleni fegyveres harcban a nemzetgyűlés által elfogadott program alapján együttműködést kívánt létrehozni az összes németellenes nemzeti erőkkkel.

¹ A főigazgató állandó helyettese Mellau Márton lett, aki egyben a polgári iskolai és tanító képzőintézeti ügyeket is intézte, Juhász Géza a középiskolai, Szöőr József a szakiskolai, Ormós Lajos a népiskolai és óvodai ügyek szakelőadója Szakáll József a tanügyi hivatal vezetője, Müller Mária pedig a segédhivatalt vezette. (Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debrecen [a továbbiakban: HBmL.] Tanker, főig. ir. XXIV. 501/a. 1. cs. 1/1944/45.)

² HBmL. Polgári Leányiskola ir. Hajdúböszörmény, VIII. 110/b. 1. cs. Biz. ir. 1936–47. 134–135. l.

1944 végén tehát TELEKI alkalmasnak látszott a kultuszminiszteri tárcára. Ezt alátámasztotta az a tény is, hogy jó kapcsolatai voltak a katolikus egyház vezetőivel, a hercegprímással — hiszen korábbi gyakorlatnak megfelelően még a felszabadulás első éveiben is csak katolikus személy tölthette be e tisztelt —, aktív szerepet vállalt a Horthy-féle átállási kísérlet előkészítésében s nem utolsósorban az apja körül kialakult hamis mítosz elterjedése.³

TELEKI igen lassan szervezte meg a minisztériumi apparátust — 1945. januárjában is mindössze 19 fő volt a létszám — főleg a Horthy-rendszer meggyőződéses híveit igyekezett magáé köré gyűjteni.⁴ Akarata ellenére, a demokratikus erők és a Szociáldemokrata Párt javaslatára a miniszterelnök 1945. februárjában SIMON Lászlót, a hajdani Márciusi Front lelkés harcosát, a debreceni egyesített fiúgimnázium igazgatóját a VKM államtitkárává nevezte ki. SIMON László a közvélemény követelésére támaszkodva el tudta érni, hogy több haladó gondolkodású pedagógus bekerüljön a minisztériumba: így KARDOS László, KÉRY László, SZABÓ Magda. Ennek ellenére is csak lassan, vontatottan haladt a tanügyigazgatás- és közoktatásügy demokratikus újjászervezése, hiszen ekkor még a bátrabbak is utasításra, biztatásra, ösztönzésre vártak.

TELEKI, a debreceni progresszív közvélemény hatása alá kerülve, a kezdeti időszakban talán gondolhatott valamiféle tanügyi reformra. Ezt látszik bizonyítani az a beszélgetés is, amit a Hajdú-megyei Néplap munkatársával folytatott 1945 január második felében. Ugyanis ekkor már nemcsak a szakemberek, a demokratikus pártok, de a közvélemény részéről is mind világosabban megfogalmazódott, hogy gyökeres átalakulásra van szükség. Csak úgy lehet biztosítani a jövőt, ha a nevelés terén is haladéktalanul életbeléptetik azokat a reformokat, amelyek szükségesek a demokratikus átalakuláshoz, a felnövekvő nemzedék új szellemben való neveléséhez. TELEKI szerint a reform életbeléptetésének legelső feltétele — ahogy a Néplap munkatársának elmondta — a közoktatásügyi közigazgatás megszerzése, majd ezt követte volna a tanterv és a tananyag átvizsgálása, a tankönyvvizsgáló bizottságok felállítása, az iskolai rendtartás korrigálása és a tanári tájékoztató összejövetelek további rendszeres megtartása.⁵

Ezek a célkitűzések önmagukban aktuálisak, helyesek voltak, az adott időszak fő feladatainak megoldására irányultak, csupán a megvalósítással, a gyakorlatba való átültetéssel volt probléma. TELEKI igen-igen lassan követte az eseményeket, csak idő után regisztrálta a történeteket. Nem hiába találták épp őt alkalmasnak Horthyék 1944 őszén a moszkvai tárgyalásokra. Ott is „geológus szemmel” észlelte a látottakat: „Évmilliókban gondolkodom” — ismételte, pedig a forradalmi időkben nem éppen ez az ütem a legkorszerűbb.⁶

Ami a *tanügyigazgatás újjászervezését* illeti, a kultuszminiszter 1945. január 19-i keltezéssel — a Magyar Közlöny február 10-i számában — adta ki első rendeletét a felszabadított országrészek közoktatásügyi igazgatásának újjászervezéséről.

³ Rácز Béla: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumának történetéhez, Levéltári Közlemények, 1962. 1. sz.

⁴ Papp György székesfehérvári gk. kanonokot Szabolcs megye tanfelügyelőjévé nevezte ki, vagy a Néplap 1945. április 29-i száma hírül adta, hogy H. István minisztériumi osztálytanácsost letartóztatták.

⁵ Néplap, 1945. január 25. 3.

⁶ A szabadság hajnalán, Bp. 1965. Szerk: Lányi Ernőné, 113. old. Juhász Géza tanulmánya. A Köznevelés 1945. november 15-i számában saját 11 hónapos tevékenységéről maga állapította meg: „En . . . tulajdonképpen, hogy őszinte legyek, részleteiben nem is tudom megmondani, mit is akartam.”

A rendelet a tankerületek területi beosztását az 1935. évi VI. tc. 1.§-a szerint állította vissza, tehát az ország területén újra meg kellett szervezni a korábbi nyolc tankerületet, Budapesti, Budapestvidék, Székesfehérvár, Szombathely, Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc székhelyekkel. A korábban felszabadult részeken e rendelkezést megelőzően szervezték újjá a tanügyigazgatást — pl. Debrecenben 1944. november 20-án —, a később felszabadult területeken csak 1945 elején. A tankerületi főigazgatók a társadalmi szervezetekkel együttműködve gondoskodtak arról, hogy ott, ahol a tanítás még nem indult meg, az mielőbb megkezdődjék.

A megyék közigazgatási vezetői is az elsők között szorgalmazták a tanfelügyelők kinevezését, a tanügyi hivatal újjászervezését. A debreceni tankerületben a kultuszminiszter elsőként 1945. január 1-én ORMÓS Lajos református népiskolai igazgatót bízta meg Hajdú megye és Debrecen tanügyi vezetőjének, február 9-én Szatmár-Bereg-Ugocsa megyében PAPP Ignác népiskolai igazgatót, március 2-án Szabolcsban PAPP György kanonokot nevezte ki tanfelügyelőnek. Bihar és Szolnok megyében csak helyi megbízatású hivatalvezető működött. Biharban a szovjet hadsereg bevonulása után röviddel BIHARI NAGY Lajos tanítót kérte fel a főispán ideiglenes jelleggel, s a kultuszminiszter csak 1945. június 30-án nevezte ki NÁCSA Antalt tanfelügyelőnek; Szolnok megyében szintén a főispán bízta meg 1944. december elején VIDOR Győző tanárt, akit a VKM 1945. június 2-án erősített meg tisztségekben.⁷

1944. december 2-án Szegeden megalakult a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, majd ennek helyi szerveit a *nemzeti bizottságokat* minden városban, községben megszervezték. A nemzetgyűlés összehívása és a kormány megalakulása után még sokáig helyi viszonylatban látták el a hatalmi és igazgatási, tehát a tanügyigazgatási szervek feladatkörét is.

Köztudott, hogy TELEKI még 1945. márciusában is egy helyben topogott: nem cserélte ki a tanügyi közigazgatás reakciós vezetőit, „semmi jel sem mutatott arra — írta BÉKI Ernő egyik tanulmányában⁸ —, hogy hajlandó akárcsak a legmérsékeltebb reformprogram alapján is megkezdeni a köznevelés demokratikus átalakítását”. Amikor a Pedagógusok Szabad Szakszervezetének küldöttsége április elején — Budapestre érkezése után — felkereste őt, „a tárgyalásokból kiderült, hogy nincsenek komoly tervei”, nem tartott lehetségesnek nagyobb horderejű változtatásokat.⁹

1945. május 28-án tette közzé a minisztérium első *ügy- és személyzeti beosztását*. A rendelet az ügyosztályok és tisztviselők számát a múlthoz képest erősen csökkentette. Az elnöki ügyosztályon kívül mindössze 10 ügyosztály kezdte meg a magyar köznevelés újjáépítésének nagy munkáját, majd utóda, KERESZTURY Dezső 1946. február 11-én léptette életbe az új, 12 ügyosztályra gyarapodott minisztérium ügyrendjét.

TELEKI csak 1945. június 28-án kelt, valamennyi nemzeti bizottsághoz intézett körrendeletében közölte, hogy a tanügyigazgatást az egész ország területén átvette: „A VKM . . . működését az ország egész területére terjedő hatállyal megkezdte. Ennek következtében a közoktatásügyet érintő össze személyi és dologi természetű határozathozatalra és intézkedésre kizárólagosan a minisztérium és hivatalos szervei illetékesek”, s egyben köszönetét nyilvánította a helyi nemzeti

⁷ HBmL. Tanker. főig. ir. 501/a. 2 cs. 396/1944—45, 193, 287, 333/1944—45, 7. cs. 2913/1944—45.

⁸ A szabadság hajnalán, id. mű., 239. old., Béki Ernő tanulmánya.

⁹ U. o. 241. l.

bizottságoknak és azoknak a helyi hatóságoknak, amelyek „Az utóbbi hónapok súlyos megpróbáltatásai között, amikor a központi irányítás hosszabb időre lehetetlenné vált, gyors intézkedéseikkel lehetővé tették nevelői intézményeink munkájának megindítását. . .”¹⁰

Ismeretes, hogy az általános iskolák kezdetben a tankerületi főigazgatósághoz tartoztak s csak az 1946/47. iskolai-évtől kerültek át közvetlen felügyelet szempontjából a tanfelügyelők hatáskörébe. Ugyancsak említésre méltó, hogy az 1945/46. tanévtől kezdve a Minisztertanács valamennyi szakoktatási intézményt kivette a VKM hatósága alól és az illetékes szakminisztériumok felügyelete alá helyezte azokat. A VKM illetékességét csak a nevelés terén és közismereti tárgyak oktatásában biztosították.¹¹ Ezekkel az iskolákkal szemben a tankerületi főigazgató és tanfelügyelő hatósági jogköre ugyancsak megszűnt. Ismét megindult a közoktatásügy igazgatás atomizálásának folyamata.

A felszabadulás utáni két esztendőben a párt harcot indított a kultúra demokratizálásáért, demokratikus tartalmú művelődési reformokért, demokratikus és szocialista hagyományaink helyes értelmezéséért és felhasználásáért, a volt uralkodó osztályok művelődési egyeduralmának megtöréséért s a reakciós-klerikális elemek visszaszorításáért. E harc és a dolgozók széles társadalmi összefogásának eredményeképpen lényegében megtörtént az új magyar művelődési szervezet és művelődésigazgatás alapjainak lerakása. Több vonatkozásban a régi keretek még tovább éltek, de ezek új tartalommal telítődtek. Az oktatási igazgatást érintő, feljegyzésre érdemes intézkedés volt, hogy 1946. április 1-re megszűntek az állami népiskolai gondnokságok, illetve a községi iskolaszékek. Az általános, valamint népiskolák igazgatói elsőfokú hatóságokká lettek.¹²

KERESZTURY Dezső kultuszminiszter 1946. április 25-én „A mai magyar művelődéspolitikai irányelvei”-ről tartott előadásában is leszögezte, hogy „át kell alakítanunk a magyar művelődés irányító s igazgató szerveit a VKM-től kezdve az iskolák igazgatói irodájáig”.¹³ Ez azonban még jó ideig váratott magára.

*

A fordulat éve az igazgatási, szervezeti kérdések alakulásában is jelentős változásokat hozott, de a művelődésügyi szervezet területén ez az esztendő még nem nyújtott egyöntetű fejlődést. Az általános iskola megteremtése, az iskolák államosítása, majd pedig a középiskolai reform mind sürgetőbben vetette fel a tanügyigazgatás átszervezésének kérdését. A tanügyigazgatási szervezet nem tartott lépést a közoktatási rendszer fejlődésével, hisz a régi rendszer iskolapolitikájára volt szabva: külön hatóság volt az alsófokú iskolák és külön hatóság a középiskolák igazgatására. Ezen a kettős vonalon már a minisztérium sem tudta eredményesen irányítani az iskolák és a pedagógusok munkáját, s nem lehetett megvalósítani azokat a döntő feladatokat, melyek a szocialista köznevelésügyi megteremtése előtt állottak. Ez az igazgatási rendszer megfelelt a régi feudális társadalom rendi szellemének, de a népi demokrácia fölfogásának

¹⁰ HBmL. A debreceni rk. keres. középisk. ir. VIII. 53/c. 4. cs. 5442/1945. Debreceni tanker. főig. sz. ügyirat (VKM. 22889/1945. IV. VKM. sz. körrendelet)

¹¹ A Minisztertanács 4050/1945. sz. rendeletével a mezőgazdasági szakképzést 1945. június 1-től a földművelésügyi minisztériumra bízta. 1945. szeptember-től az iparoktatási intézmények az iparügyi miniszter, illetve a kereskedelmi és egyéb szakoktatási intézmények a Kereskedelmi- és szövetkezetiügyi miniszter fennhatósága alá kerültek. (Magyar Közlöny, 1945. 65, 83, 95. sz.)

¹² Magyar Közlöny, 1946. 55. sz.: Az iskolák államosítása, VKM. Bp. 1948. 92. old.

¹³ Mai magyar művelődéspolitikai, VKM. Bp. 1946. 17. old.

nem. Bár a Magyar Dolgozók Pártja 1948. május 9-i programnyilatkozatában egyértelműen megfogalmazta, hogy „a demokratikus nevelés szellemének biztosítására a párt követeli . . . a tanügyigazgatás egységesítését és korszerű reformját.”¹⁴ Ekkor azonban még ennek a kérdésnek a rendezése, egyéb lényeges problémák miatt nem került elő.

A tanügyigazgatás terén történő *jelentősebb átszervezésre csak 1949 nyarán került sor*, amikor a kormány az addigi tankerületi főigazgatóságokat és tanfelügyelőségeket megszüntette, és helyükre a tanügyigazgatás és iskolafelügyelet szempontjából az ország területét a közigazgatás általános rendezéséig új tankerületekre osztotta. *1949. szeptember 3-án jelent meg a VKM végrehajtási utasítása*, mely szerint egy-egy megye alkotott egy tankerületet — számuk 27 volt — s kijelölte a székhelyeiket, majd megállapította a főigazgató jog- és hatáskörét, felsorolta azokat az iskolákat, amelyek a tankerületi főigazgató irányítása alá tartoznak.¹⁵ A tanügyigazgatás átszervezésével tehát *teljesen új főigazgatói hivatalok jöttek létre*. Ezek a hivatalok a régieknek csak a nevét örökölték. Az általános iskolák tanulmányi felügyelői megbízásukat a főigazgatótól, a középiskolák tanulmányi felügyelői pedig a VKM-től kapták.

Az új főigazgatóságok által valósult meg első ízben a hazai köznevelés egysége. Ezzel az átszervezéssel a kormányzatnak az volt a célja, hogy tankerületenként, illetve megyénként összefogja a különböző típusú oktatási intézményeket, hogy a helyi problémákat eredményesebben oldják meg, a helyi tanácsok számára előkészítsék az utat és a fejlődést, és végül, hogy a tanügyigazgatási hivatalokat politikailag megerősítsék. Hajdú vármegye tanfelügyelője 1949. szeptember 7-én keft, Debrecen város polgármesterének küldött e témával kapcsolatos jelentésében külön is kiemelte, hogy a következőkben a tanítók fegyelmi ügye kikerül a közigazgatási bizottság hatásköréből.¹⁶

A kormányzatnak ez az intézkedése tehát *megelőzte a tanácsok megszervezését*: mire a helyi tanácsok megalakultak, a tanügyigazgatás olyan egységes szervezettel rendelkezett, amely folyamatosan, zökkenők nélkül kapcsolódott be azok munkájába és nem egyes szektoraiban, hanem egységes egészként látta területének oktatási és nevelési kérdéseit. A tanügyigazgatás élére több helyen munkásokaderek kerültek.

A reform végrehajtása során a kultuszminisztérium jelentős decentralizálási tervet dolgozott ki, mert számára szinte lehetetlenné vált, hogy eredményesen lássa el az irányítás és ellenőrzés elsődleges feladatát. Így a feladatkörök egy újabb részét adta le a tanügyigazgatás alsóbb szerveinek. Kétségtelen azonban az is, hogy a főigazgatóságok alig egy éves működésük alatt sok esetben elvesztek a bürokratikus utasításokban.

Az állam és az egyház elválasztásának befejezését két fontos jogszabály is jelezte: egyik az 1949. évi 5. sz. törvényerejű rendelet, amely kimondta, hogy *az iskolában a vallásoktatás nem kötelező*; a másik 1951-re esik, amikor a VKM-et *Oktatásügyi Minisztériummá* szervezték s az állam és a vallásfelekezetek közti ügyek intézésére Állami Egyházügyi Hivatal alakult. A minisztériumnak a vallásügyekkel kapcsolatos ügyköre ezzel megszűnt.

¹⁴ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülési kongresszusának jegyzőkönyve. Bp. 1948. 352—354.

¹⁵ Köznevelés, 1949. 18. sz. 131—133.

¹⁶ HBmL. Hajdú vm. tanf. ir. XXIV. 503/a. 20. cs. 4487/1949.

1949-től a középfokú szakoktatási intézmények felügyelet és rendelkezési jog szempontjából a kultuszminisztérium hatáskörébe kerültek, majd 1950-től, 1951-től a különböző technikumok, szakoktatási intézmények a szakirányuknak megfelelő szakminisztérium hatáskörébe mentek vissza.¹⁷

Hazánkban a közigazgatás rendszere 1950. január 1-től megváltozott. Az országot 19 megyére, a fővárost 22 kerületre osztották. 1950 májusában az országgyűlés elfogadta a *helyi tanácsok felállításáról* szóló törvényjavaslatot, júniusban pedig országsszerte megalakultak a megyei, majd a járási, városi és községi tanácsok. A tanácsok végrehajtó bizottságainak szervezeti keretében megalakult *oktatási és népművelési osztály* lényegileg a tankerületi főigazgatóságból, a népművelési igazgatás és sportigazgatás helyi szerveiből jött létre. A tanácsok megalakulásával államszervezetünk és közigazgatásunk irányítása és ellenőrzése közvetlenül a dolgozó nép kezébe került.

A megyei oktatási osztályoknak az lett a feladatuk, hogy a minisztérium által megadott elvi szempontok alapján a megye egész területén, az óvodáktól a gimnáziumokig a központok ügyeit irányítsák és ellenőrizzék. A megyei tanácsok végrehajtó bizottságainak szakigazgatási szerveiként létrehozott *oktatási osztályok* munkáját jelentősen előbbre vitték a járási tanácsok végrehajtó bizottságai által szervezett *oktatási csoportok*. Az *általános felügyeletet* a megyei oktatási osztály elvi irányítása alatt álló és állományába tartozó függetlenített tanulmányi felügyelők látták el. A *szakfelügyeletet* a megyék által kinevezett és irányított felfüggetlenített szakfelügyelők végezték.

Igen jelentős volt az MDP Központi Vezetőségének 1950-es közoktatási határozata, amely összegezte a fejlődés addigi eredményeit, hiányosságait s további utat mutatott. Ezek az útmutatások — bizonyos hibái ellenére — általában az előrehaladás helyes irányát jelölték ki és gyorsították a fejlődés ütemét a szocialista köznevelés útján. A határozat megalkotására azonban a személyi kultusz erősödése idején került sor s így abból türelmetlenség, helyenként bizalmatlanság áradt. Egyes irányelveinek helytelen értelmezése, továbbtorzítása súlyos következményekkel járt, s a művelődésigazgatásban a végrehajtás során törvénysértéseket eredményezett.

1950—1954 között szaporodtak a módszertani kiadványok, segédletek, tanérvnyító rendeletek, s különböző intézkedések kerültek részben a középszintű irányítási szervekhez, részben az iskolákhoz, amelyek következtében mindinkább nyugtalanító légkör alakult ki és kapkodás lett úrrá a nevelők között. Sűrűn került sor a már kialakított tartalmi és szervezeti formák korrekciójára is.

A tanácsok oktatási osztályainak jelentősége és hatásköre 1954 után emelkedett: fokozottabban és erőteljesebben tudták az oktatásügyi intézményeket irányítani s munkájuk előfeltételeit biztosítani. Ezt segítette elő az 1954. évi (X. törvény) tanácstörvény. Ennek rendelkezése szerint a tanácsok végrehajtó bizottságainak szakigazgatási szervei hatósági jogkörrel, illetve hatáskörrel rendelkeztek, a szakigazgatási szerveknek önálló intézkedési, irányítási és hatósági jogkörük lett. Az oktatási osztályok ezután már nem a végrehajtó bizottságok hivatali szerveiként működtek, hanem *önálló, széles jogkörrel és felelősséggel rendelkező hatóságok* lettek. A törvény szavai szerint „önálló intézkedési, irányítási és hatósági jogkörük van és a jóváhagyott terv és költségvetés, továbbá a megállapított létszám és béralap keretében önállóan gazdálkodnak, illetve intézkednek”.¹⁸

¹⁷ Simon Gyula, Szarka József: A magyar népi demokrácia nevelésügyének története, Bp. 1965. 143, 146, 147, 152, 154, 156, 160.

¹⁸ 1954. évi X. tv. 53. §. 2. bekezdés.

A Minisztertanács a tanácstörvény megalkotásával egyidőben foglalkozott az oktatásügyi szervezet racionalizálásával. A megyei és járási tanácsok végrehajtó bizottságai oktatási osztályainak hatáskörét jelentősen bővítette és a járási oktatási csoportok megerősítését, s az általános- és középiskolák zömének — kivéve a kisebb iskolákat — önálló gazdálkodási egységekké való átszervezését tűzte ki feladatul.

A közoktatásügyi igazgatás területén az 1956-os ellenforradalom nem jelentett nagy törést. Az oktatás szervezeti keretei változatlanul maradtak: természetesen más kérdés, hogy a legtöbb helyen e szervek működésében zavar, fennakadás állt elő, s az oktatásügyi igazgatás is akadozott. A konszolidáció beálltával az igazgatási szervek működésüket a meglevő és továbbfejlődő keretek között folytatták.

Dolgozatunkban a felszabadulás utáni tanügyigazgatás első tíz évének vázlatos történetét kíséreltük meg főbb vonatkozásaiban összefoglalni. Ez alatt az egy évtized alatt a tanügyigazgatás többet fejlődött, mint korábban évtizedek, évszázadok alatt. Tanúi lehettünk annak, hogy a feudális közoktatásügyi igazgatás keretei még a felszabadulás után is több éven keresztül változatlanul megmaradtak, de az irányítás szellemében és tartalmában már a demokratizmus eszméje érvényesült. A gazdasági és politikai helyzet — mint általában a művelődésügy terén — e téren sem engedte a gyors előrefutást. Csak a fordulat éve után — az egységes iskolarendszer megteremtésével — alakultak megyei szintű tanügyigazgatási egységek, amelyek előkészítették a talajt a tanácsok oktatási osztályai számára.

A Tanácsköztársaság példája és haladó hagyományai nyomán a közoktatás irányítását, ellenőrzését a helyi tanácsokra bízta a kormányzat s ezzel a szocialista tanügyigazgatás szervezeti keretei is fokozatosan kialakultak, megizmosodtak. Tartalmi vonatkozásban is mindeinkább a szocialista jelleg lett a meghatározó. Valamennyi iskolátípust illetően egységes elvek érvényesültek s az intézmények fejlesztése, személyi-tárgyi ellátottságuk is harmonikusan fejlődött.

A kor átmeneti nehézségei, problémái ellenére a tanügyigazgatás szocialista keretei az 1950-es évek közepére kiépültek, az oktatási osztályok irányító, ellenőrző munkája javult s a tanügyet irányító szakemberek a helyi lehetőségeket is figyelembe véve tevékenységüket magasabb szinten végezték, mint a hajdani főigazgatóságok; tanfelügyelőségek szakelődői.